

nasında, ayrıca siyasî, tasavvufî ve itikadî anlamda kullanılmıştır. Hz. Ali soyundan, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla gelenlere Alevî denilmiştir (Makrîzî, I, 8). Emevîler'in son dönemlerinden itibaren Hz. Ali'nin soyundan gelenler, özellikle Hasan ve Hüseyin'in neslinden olanlar için şerif, seyyid, emîr gibi lakaplar yanında Alevî nisbesi de kullanılmaya başlanmış ve bu husus daha sonraki devirlerde devam etmiştir. Günümüzde de aynı nesle bağlı olanlar bu nisbeyi kullanmaktadır (*el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 463-466). Emevî ve Abbâsî devirlerinde iktidara karşı Hz. Ali soyuna mensup çevrelerde beliren hareketlerde Alevî nisbesi kendini göstermiş, fakat bazan da Hz. Ali soyu ile hiçbir bağı bulunmayan çevreler, sadece hareketlerine nüfuz ve yaygınlık kazandırmak amacıyla kendilerini Alevîliğe nisbet etmişlerdir. 255 (869) yılında Basra'da ortaya çıkan Zenc İhtilâli buna bir örnek teşkil eder (bk. Mes'ûdî, VIII, 58).

İslâm siyasî tarihinde ise bu terim ilk defa hilâfetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan ve üçüncü halîfenin öldürülmesinden sonra da şiddetlenen hilâfet münakaşalarında Ali tarafını tutanlara el-Aleviyye veya şîatü'lî Ali (Ali'ye bağlı olanlar, Ali taraftarları), bunların karşısındaki gruplara da el-Ömeriyye, el-Osmâniyye (Ömer ve Osman'a, dolayısıyla Ebû Bekir'e bağlı olanlar) denilmiştir (bk. Abdüsselâm M. Hârûn, *el-Ösmâniyye* [Câhiz], Takdim, s. 5; Câhiz, s. 19, 187; Kâdî Abdülcebbar, II, 377, 380). Bu anlamıyla Alevî terimi Hz. Ali taraftarlarından oluşan siyasî topluluğu ifade eder. Bununla birlikte, Abbâsîler'in iktidarı boyunca merkezî idarenin zayıflaması sonucu İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde ortaya çıkan ve mahallî idareyi ellerine geçiren veya müstakil devletler kurabilen sülâleler de kendilerinin Hz. Ali soyuna mensup olduklarını göstermek üzere Alevî nisbesini kullanmışlardır. Fas'ta İdrîsîler ve bizzat Alevî nisbesini taşıyan sülâle, Mısır'da Fâtımîler, Yemen'de Süleymânîler ve Ressîler, Kuzey İran'da Zeydîler, Âmûl'de Hasenîler ve İspanya'da Hammâdîler Alevî devletler olarak görülürse de (bk. Bosworth, s. 25, 59, 63) bunların çoğunun gerçekte Hz. Ali'nin soyu ile bağları bulunmadığı bugün bilinmektedir.

Alevî terimi tasavvufta bazı tarikatların ortak adı olarak da kullanılmıştır.

Tasavvufun XI. yüzyıldan itibaren tarikatlar şeklinde teşkilâtlanmasından sonra bunlardan bazıları silsilelerini çeşitli maksatlarla Hz. Ali'ye dayandırdıkları için "Alevî tarikatlar" diye tanınmışlardır. Kâdiriyye ve Rifâiyye bunlardandır. Bazıları da -Nakşibendiyye gibi- silsilesini Hz. Ebû Bekir'e dayandırdıklarından "Bekrî" diye anılmışlardır (Trimingham, s. 262-263).

Bununla birlikte alevî teriminin asıl anlamını kazandığı ve yaygın olarak kullanıldığı saha, Hz. Ali hakkında beslenen inançlara dairdir. Genellikle Şîîler ve Şîa içinde yer aldıkları kabul edilen bazı mezhepler Alevî nisbesini alırlar. Nitekim Zeydiyye, İsnâaşeriyye gibi mutedil Şîîler'in yanında Beyâniyye, İsmâiliyye ve Bâtîniyye mensupları Alevî diye bilinirler. Fakat çağımızda asıl Alevîler olarak tanınan iki itikadî mezhep vardır. Bunlardan biri, bugün genellikle Lübnan, Suriye, Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Nusayrîlik, diğeri ise XIII. yüzyılda Anadolu'daki etnik ve sosyal-dinî kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safevîler'in propagandası ile gelişen Kızılbaşlık'tır. Bu mezhebe bağlı olanlar Osmanlı arşiv belgeleri ve vekâyi'nâmelerinde **kızılbaş*** veya **Râfîzîler*** diye geçmesine rağmen bunlar kendilerine Alevî nisbesini vermişlerdir (bk. Öztelli, s. 188-189).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Ösmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955, s. 19, 187; Abdüsselâm M. Hârûn, *el-Ösmâniyye* [Câhiz], Takdim, s. 5; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1931, s. 15-16; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), IV, 283, 326, 340-341, 493-495; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zehab* (Abdülhamîd), VIII, 58; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 18, 156; Kâdî Abdülcebbar, *Teşbîhü delâ'ili'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerim Osman), Beyrut, ts., II, 377, 380, 535, 553; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamîd), s. 250; Şehrîstânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 174; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 126; Makrîzî, *İltî'âzû'l-hunefâ*, Kahire 1967, I, 8; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 262-263; C. Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul 1971, s. 188-189; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 25, 59, 63, 91; Altan Gökalp, *Têtes Rouges et Bouches Noires*, Paris 1980; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 92; E. Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1983, s. 200 vd.; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, V, 463-466; Abdülbâkî Gölpinarlı, "Kızıl-baş", *İA*, VI, 789-795; W. Kadî, "Alawî", *Elr*, I, 804-806.



AHMET YAŞAR OCAK

ALEVİYYE

(bk. ALEVÎ).

ALEVİYYE

(العلوية)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Mustafa el-Alevî (ö. 1934) tarafından kurulan, Derkâviyye tarikatının Fas-Cezayir kollarından biri (bk. AHMED el-ALEVÎ).

ALEVİYYE

(العلوية)

Fas'ta hüküm süren Hasenî şeriflerinden Filâlî hânedanının diğer adı (bk. FİLÂLÎLER, HASENÎLER).

ALEVİYYE

(العلوية)

Ali evlâdî tarafından kurulan ve 864-1526 yılları arasında Taberistan, Deylem ve Gilân'da hüküm süren bir hânedan (bk. HASAN el-ALEVÎ, HASAN el-UTRÜŞ, ZEYDÎLER).

ALEVİYYE

(العلوية)

Hz. Ali'ye nisbet edilen bir tarikat.

Sûfîlere göre Hz. Peygamber ilk dört halîfeye değişik usullerle zikir telkininde bulunduğu için her birine birer tarikat nisbet edilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan tarikatlar bu usullere göre zikirlerine yön ve şekil vermişlerdir. Tasavvuf tarihinde Sıddîkiyye, Ömeriyye, Osmâniyye ve Aleviyye adı verilen bu tarikatlardan Sıddîkiyye ve Aleviyye tarikatları önem kazanmış, genellikle hafî zikri esas alan tarikatların Hz. Ebû Bekir'e, cehrfî zikri (bk. ZİKİR) benimseyenlerin ise Hz. Ali'ye mensup olduklarına inanılmıştır.

Hz. Ali ve soyunun yer aldığı tarikat silsilelerine "silsiletü'z-zehab" (altın hal-ka) adı verilmektedir. Bu tür silsilelerde şu isimler yer alır: Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Zeynelâbidîn, Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali er-Rızâ, Ma'rûf-ı Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Ali er-Rûzbârî, Ebû Ali el-Kâtib, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû'l-Kâsım el-Gürgânî, Ebû Ali el-Fâremedî, Yûsuf-i Hemedânî, Abdülhâlik-ı Gucdüvânî. Bu silsilede yer alan ilk yedi şahıs, İsnâaşerî ve Ca'ferî Şîîleri'nin de kabul ettikleri on iki imamın ilk yedisidir.

ALEVİYYE

Harîrîzâde, Abbâdiyye, Haddâdiyye ve Ayderûsiyye tarikatlarını Aleviyye'nin kol-ları olarak zikreder (bk. *Tibyân*, I, vr. 31^a). Bunlardan Abbâdiyye Abdullah b. Muhammed el-Abbâd'a (ö. ?), Haddâdiyye Abdullah b. Alevî el-Haddâd'a (ö. 1132/1720), Ayderûsiyye Abdullah b. Ebû Bekir el-Ayderûs'a (ö. 914/1508) nisbet edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Reşahât Tercümesi, s. 13-14; Zebîdî, *İk'd*, s. 116; a.mlf., *İthâfû'l-âşfiyâ*, s. 221; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 23^a-32^b, 274^b; II, vr. 268^b, 275^b-290^a; *Tomar-Melâmilik*, s. 23; *Tomar-Kâdiriyye*, s. 10; *Tomar-Halvetiyye*, s. 2; Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1341, s. 199-200; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *eş-Şıla beyne't-taşavvuf ve't-teşeyyû*, Kahire 1969, s. 438.



SÜLEYMAN ULUDAĞ

ALEVİYYE

(العلوية)

Alevî oğullarından

Muhammed b. Ali b. Muhammed'e

(ö. 653/1255)

nisbet edilen bir tarikat.

Hadramut'ta yaşayan Alevî oğullarının soyu, Alevî b. Ubeydullah b. Ahmed el-Ureyzî (VI/XII. asır) vâsıtasıyla Ca'fer-i Sâdik'a ulaşır. Ubeydullah'ın oğlu Alevî'ye nisbetle onun soyundan gelenlere **Bâ Alevî** (Benî Alevî, Âli Bâ Alevî) denilmiştir. Şillî, *el-Meşre'u'r-revî fî menâkıbı Benî 'Alevî* adlı eserinde bu aile hakkında geniş bilgi verir. Fazl b. Gavs el-Alevî, *İzâhu'l-esrâr*'da tarikatın evrâd* ve *ezkâr**ının âyet ve hadislerden derlendiğini, mensuplarının herkesten farklı şekilde giyinmemeye dikkat ettiklerini söyleyerek görünüş ve şekil açısından onlarla ulemâ arasında bir ayrılık bulunmadığını belirtir. Gavs el-Alevî'ye göre Aleviyye tarikatı mensupları şer'î emirleri eksiksiz bağlı olanları, keşf ve kerâmet sahibi olup olmamalarına bakmaksızın velî sayarlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Şillî, *el-Meşre'u'r-revî fî menâkıbı Benî 'Alevî*, Kahire 1319; Fazl b. el-Alevî, *İzâhu'l-esrârî'l-'ulviyye ve minhâci's-sâdeti'l-'Aleviyye*, Kahire 1316; O. Löfgren, "Bâ 'Alawî", *EI*² (İng.), I, 828-830.



SÜLEYMAN ULUDAĞ

ALEYHİSSELÂM

(عليه السلام)

Peygamberlerden biri anıldığında söylenmesi gereken

"Allah'ın selâmı üzerine olsun"
anlamında bir tâzim ifadesi

(bk. SALÂT).

ALFABE

(bk. ELİFBÂ).

ALFRAGANUS

Ünlü astronomi bilgini

Fergânî'nin

Ortaçağ Latin literatüründeki adı

(bk. FERGÂNİ).

ALGORİTMA

(bk. LOGARİTMA).

ALINCAK

Sovyet Azerbaycanı'nda,
Nahçıvan - Culfa yolu üzerinde
yüksek bir tepede kurulan,
Selçuklular devrinden kalma
bir kale.

Alancık şeklinde de kaydedilen Alıncak Kalesi'nin adı çeşitli kaynaklarda, Irak Selçuklularının son sultanı Tuğrul Bey ile emirleri arasındaki mücadelelerden bahsedilirken geçmektedir. Kale, hükümdar ailesi için tehlike zamanlarında sığınak olarak kullanılmıştır. XIII. yüzyılda İran Moğolları'nın ve XV. yüzyılın başlarında Timur'un idaresi altında bulunan Alıncak, daha sonra Celâyirîliler'in ve Karakoyunlular'ın eline geçti. Karakoyunlu Hükümdarı İskender, Timur'un oğlu Şâhruh'a yenilince Alıncak Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı (1435). Bir müddet sonra Timur'un himayesindeki Cihanşâh tarafından alınan kale Azerbaycan'ı zapteden Akkoyunlular'ın eline geçti. Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yâkub, Şâh İsmâil'in babası Şeyh Haydar'ın isyanını bastırdığında, bütûn aileyi aralarında İsmâil de olduğu halde Alıncak Kalesi'nde göz hapsinde tuttu. Daha sonra Safevîler'in hâkimiyetine geçen kale, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi sırasında ilk defa Osmanlı idaresine girdi (1534). Sonradan tekrar Safevîler'in eline geçmiş ve XVI. yüzyıl sonlarında Nahçıvan ile birlikte Osmanlılar tarafından yeniden zaptedilmiştir. Ancak Şâh Abbas, Azerbaycan bölgesini Osmanlılar'dan geri aldığı sırada (1603) Alıncak Kalesi'ni de ele geçirmişti.

Bugün harabe halinde bulunan ve *De-de Korkut Kitabı*'nda da adı geçen Alıncak, Evliya Çelebi tarafından Nahçıvan bölgesinin en sağlam ve önemli kalesi

olarak anılmaktadır. Kuleli bir sur ile iç ve dış hisarlardan ve her hisarı çeviren çeşitli burçlardan meydana gelen Alıncak Kalesi, Ortaçağ'daki müslüman askerî mimarının karakteristik özelliklerini taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 240; *Ahbarû'd-devletî's-Selcûkiyye* (nşr. Muhammed İkbal), Lahor 1933, s. 181; Clavijo, *The Court of Timour at Samarcand*, New York 1970, s. 84; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-El-leri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 148-149, 375, 384; M. Fuad Köprülü, "Alıncak", *İA*, I, 302-304; V. Minorsky, "Alındjak", *EI*² (İng.), I, 404.



İDRİS BOSTAN

ALİ

(العلی)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ)
biri.

"Yükseklik ve yücelik; şan, şeref, kuvvet ve kudret sahibi olmak" mânasındaki ulûv ve alâ' kökünden türetilmiş bir sıfat olup Kur'an-ı Kerim'de sekiz yerde Allah'ın ismi olarak geçer. Bunların beşinde *kebîr*, ikisinde *azîm*, birinde de *hakîm* ismiyle beraber yer alır. *Kebîr* ile *azîm*, alî isminin mânasını teyit etmekte, *hakîm* ise çeşitli yollarla peygamberlere bildirilen vahyin yüce Allah'ın hikmetine uygun bir şekilde tecelli ettiğini vurgulamaktadır (bk. eş-Şûrâ 42/4). Alî, Allah'ın isimlerinden biri olarak meşhur esmâ-i hüsnâ hadisinde yer aldığı gibi (bk. İbn Mâce, "Du'â", 10) Resûl-i Ekrem'in kendi dualarında (bk. *Müsned*, IV, 54), ayrıca Hz. Ali'ye öğrettiği duada da (bk. Tirmizî, "Da'avât", 82) yer almıştır.

Alî ismi esmâ-i hüsnânın içinde, "yücelik ve hükümlanlıkta kendisine eşit veya kendisinden daha üstün bir varlık bulunmayan, mutlak olarak yüce olan, örf, akıl ve din açısından övgüye değer bütün müsbet nitelikleri kendisinde toplayan, yine örf, akıl ve din açısından yerilmiş bulunan ve ulûhiyyetle bağdaşmayan bütün menfi niteliklerden münezeh bulunan kemal sahibi ulu Allah" anlamına gelir (bk. Cürçânî, *et-Ta'rifât*, "alî li-nefsih" md.). Alî isminin ve bunun gibi yücelik (ulûv) mânası ifade eden, naslarda Allah'a nisbet edilmiş bulunan diğer kavramların nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Arşın üzerinde olmak (istivâ), gökte bulunmak (fi's-